

«Я бачив Схід у мініатюрі» «КРИМСЬКІ СОНЕТИ»

Міцкевич симпатизував вільнодумно налаштованим представникам російського дворянства, що поділяли ідеї декабризму. В Одесу він приїхав із рекомендованим листом від К. Рилєєва, одного з лідерів північного крила декабристського руху. Втім коло «неблагонадійних» петербурзьких знайомих польського поета було добре відоме й царській жандармерії, яка пильно стежила за кожним його кроком і спробувала використати приїзд Міцкевича в Одесу для того, аби через його потенційні контакти вийти на членів таємних товариств південного крила російського декабризму. Тому не випадково в числі нових одеських знайомих Міцкевича з'явилася 31-річна красуня полька Кароліна Собанська, яка була шпигункою таємної поліції і коханкою графа Вітта. Син відомої красуні-гречанки Софії Главані, на честь якої граф Станіслав Потоцький облаштував знаменитий парк «Софіївка» в Умані, і колишній резидент російської розвідки у Франції, який першим повідомив російському царю точну дату і план нападу наполеонівських військ на Росію, Вітт формально був призначений начальником військових поселень Півдня Росії, насправді ж прибув до Одеси із завданням виявити осередки декабристського руху в південній групі військ, що пізніше і було ним зроблено. Собанська закохала в себе Міцкевича, а згодом, за рекомендацією Вітта, запросила поета здійснити мандрівку Кримом на яхті, названій на її честь «Кароліною». Вітт розраховував на те, що в атмосфері невимушеного приятельського спілкування йому вдасться спровокувати поета на відверті розмови, які допоможуть встановити міру політичної благонадійності й самого поета і його «південних» друзів. За деякими свідченнями, Міцкевич здогадався про справжні наміри свого оточення і поводився обережно, принаймні в офіційному рапорті Вітт доповідав, що пересвідчився в політичній благонадійності польського поета, після чого Міцкевича було призначено чиновником до канцелярії московського генерал-губернатора.

У 1825 р., з 14 серпня по 14 жовтня, Адам Міцкевич подорожував по Криму. Крим справив незабутнє враження на Міцкевича, і в листі до польського історика Йоахима Лелевеля він із захопленням писав: «...я бачив Крим! Я витримав страшенну бурю на морі... Я бачив Схід у мініатюрі».

«Сонети» Міцкевича, до яких увійшли два цикли — «Любовні сонети» та «Кримські сонети», були видані у Москві в грудні 1826 р.

Образний світ «Кримських сонетів». 18 віршових творів, що увійшли до збірки Міцкевича «Кримські сонети», становлять єдиний поетичний цикл, тобто таку побудову, яка, на додаток до звичайних — хронологічного, жанрового, тематичного — принципів розміщення віршів у збірці, передбачає ще й особливий внутрішній їх смисловий зв'язок. Вірші, що утворюють поетичний цикл, розраховані на те, щоб сприйматися не як проста механічна сума елементів, а як така їх упорядкована система, в якій кожний вірш має вартість і як окрема, закінчена художня одиниця, і водночас як невід'ємна частка більшого цілого, поєднана з ним певними смисловими зв'язками. Циклізацію як композиційний прийом упорядкування віршових збірок використовували вже поети античності (Катулл, Тібулл, Овідій) та епохи Відродження («Канцоньєре» Петрарки, цикли сонетів | Шекспіра), але особливого значення цей прийом набуває в літературі ХІХ ст., зокрема в поезії романтизму. Крім Міцкевича, до прийомів циклізації зверталися також Гете, Гейне, Байрон, Пушкін, Лермонтов. Зв'язаність окремих творів спільним смислом надає віршовому циклу ознак специфічного ліричного сюжету, в якому увага концентрується не на зовнішньому перебігу дії

(розгорнутому описі вчинків, конфліктів, просторових переміщень персонажів), а на роздумах ліричного героя, викликаних певними життєвими враженнями.

Тематичною основою ліричного сюжету «Кримських сонетів» Міцкевича є враження, що їх поет отримав під час мандрівки Кримом, знайомства з його природою, географією, історією, культурою. За своїм характером сонети нагадують своєрідний ліричний щоденник, в якому географічні та етнографічні реалії Криму набувають ознак символічного художнього простору, особливої поетичної країни, де буденна реальність сприймається крізь барви свободолюбних поривів романтичної душі поета. Саме на такий ракурс сприйняття «Кримських сонетів» спрямовує епіграф до циклу, взятий Міцкевичем з додатку до «Західно-східного дивану» Гете: «Хто хоче зрозуміти поета, повинен побувати в поетовій країні».

Ліричний сюжет «Кримських сонетів» можна умовно поділити **на три частини**, кожна з яких варіює загальну для всього циклу тему кримських вражень в окремій сюжетній площині, що розгортається як послідовність думок, спогадів, асоціативних зіставлень та емоційних оцінок ліричного героя-мандрівника.

Частина I. В сюжетній лінії першої частини, до якої можна віднести початкові чотири сонети циклу, домінує тема морської стихії. З'явившись уже в першому творі «Акерманські степи», яким відкривається цикл «Кримських сонетів» (асоціативне співвіднесення «обширів сухого океану», «запашних хвиль зеленої гушавини» акерманських степів з неосяжними просторами Чорного моря), ця тема розвивається далі двома наступними сонетами «Морська тиша» та «Плавба» (картини морського краєвиду) і сягає кульмінації в четвертому сонеті — «Буря», який є свого роду знаковим, оскільки інтерпретує один з найбільш показових для поезики романтизму мотивів — розбурханої морської стихії, бурі, що традиційно служила для романтиків символом свободи, вільного волевияву тих пристрасних стихій, які вирують в душі людини. Морська стихія уподібнюється душевній бурі у віршах і інших відомих романтиків — Байрона, Пушкіна, Лермонтова, породжуючи, як і в сонеті Міцкевича, думки про трагічну невлаштованість світу, порушення гармонії в житті людей.

Частина II. В сюжетній лінії другої частини «Кримських сонетів» провідною стає тема історичної пам'яті, спогадів та асоціацій, які навіюють мандрівникові культурно-історичні та географічні пам'ятки Криму. Сонет «Вигляд гір із степів Козлова», який відкриває цю частину циклу, присвячений опису Чатирдагу — гірської вершини, що здіймається на півтора кілометри над рівнем моря й асоціюється для ліричного героя з високими баштами-мінаретами, споруджуваними при мечетях, та могутніми фортецями, що їх колись зводили кримські хани. Продовжуючи цю символічну аналогію, поет називає Чатирдаг мінаретом світу, падишахом Криму, з допомогою якого небо розмовляє із землею.

Наступні чотири сонети цієї частини циклу — «Бахчисарай», «Бахчисарай уночі», «Гробниця Потоцької», «Могили гарему» — передають враження від таємничих руїн, мовчазних свідків історії, величі, слави та розкошів колись грізної Османської імперії. Бахчисарай, що оспівується в цих чотирьох сонетах, в минулому був столицею кримських ханів Гирейів, окрасою могутньої імперії, яка володарювала над значною частиною Європи та Азії. Тепер від неї залишився лише фонтан, який символізує для ліричного героя сонета вічність та незмінність свободолюбних прагнень людини, не підвладних ані жорстокій тиранії, ані руйнівній стихії часу, що стирає з історії цілі імперії, але не владна над силою справжніх людських почуттів, які навечно залишаються в пам'яті людей.

Сонет «Гробниця Потоцької» є своєрідною кульмінацією провідного для всіх чотирьох сонетів мотиву неволі дівчат-бранок ханського гарему і водночас підхоплює і розгортає символічний зміст образу фонтана із сонета «Бахчисарай». Краплі джерельної води фонтана — це, за легендою, сльози прекрасної полонянки кримського хана Керім-Гірея — польки Марії Потоцької. Образ багатостраждальної бранки з сонета «Гробниця Потоцької» служить для ліричного героя циклу дзеркальним відображенням власних думок про своє життя на чужині.

Максим Рильський писав про цей сонет: «...„Могила Потоцької“, в якій поет зв'язує думки про долю легендарної польки — долю, яка надихнула й Пушкіна („Бахчисарайський фонтан“), — з думками про свою долю — це пристрасний вияв туги за рідною землею, рідною мовою, рідною піснею... Тільки уява геніального поета могла створити такий образ: зорі, що палають на південному небі, — це сліди, випалені поглядом його землячки, які ведуть до вітчизни, куди їй не було вороття... як не судилося було повернутися на батьківщину й поетові».

Пізніше до поетичної інтерпретації легенди про прекрасну полонянку-полячку звернеться в циклі своїх ліричних віршів «Кримські спогади» Леся Українка.

Частина III. В сюжетній лінії третьої частини циклу на перший план висувається тема мальовничих краєвидів кримських степів, гір, міських околиць («Байдари», «Алуш-тавдень», «Алуштавночі», «Чатирдаг», «Пілігрим», «Дорога над прірвою в Чуфут-Кале», «Гора Кікінеїс», «Руїни замку в Балаклаві», «Аюдаг»). У сонеті «Пілігрим» ліричний герой циклу, завершуючи свою мандрівку Кримом, робить загальні висновки. Порівнюючи Крим із «країною розкоші», «ніжною красою», ліричний герой циклу все ж не може не думати про рідний серцеві край, далеку Литву, яку постійно згадує у своїх мандрах і яка для нього миліша від будь-якої, най-чарівнішої краси і найказковіших багатств світу.

Крім пафосу свободи і боротьби, всі сонети циклу об'єднує й наскрізний образ ліричного героя, мандрівника, пілігрима, який втратив батьківщину, друзів, любов коханої і приречений на вічні мандри далекою чужиною. Намагаючись осмислити трагічні суперечності власної долі, збагнути сенс своїх моральних запитів і духовних поривань, він шукає співзвуччя власним думкам та почуттям у буремних стихіях, у величній красі гірських краєвидів, у перипетіях історичного плину людського життя, його минулого та сучасності. В цьому йому допомагає наставник і духовний порадник Мірза, який супроводжує ліричного мандрівника, розкриваючи йому глибинний, символічний зміст мови, що нею природа розмовляє з людиною.

Довершеність художньої форми. «Кримські сонети» Міцкевича стали новаторським явищем не лише в польській, а й у слов'янських літературах у цілому. Новаторською була вже сама віршова форма сонета, до якої звернувся у своєму циклі Міцкевич.

Сонет — різновид поетичної строфи, віршовий твір, утворений з 14-ти рядків: два катрени (чотиривірші) і два терцети (тривірші). Найуживаніша схема римування сонета: абба — абба — ввг — дгд. Сонет даної форми ще називають італо-французьким. Він вважається канонічним і єнайбільш поширеним. В історії літератури найбільш відомим став англійський, або шекспірівський, сонет, який складається з трьох катренів і заключного двовірша зі схемою рим: абаб — вгвг — деде — сс. Чіткій ритмічній організації класичного сонета відповідають і підбір слів (жодне слово, за винятком службових, не повинно повторюватись у сонеті двічі), й упорядкованість синтаксичної та тематичної організації. Кожний

чотиривірш має закінчуватися крапкою, бути синтаксично завершеним і розгортати окрему тему, «яка повинна бути в першому катрені «поставлена», в другому — «конкретизована», з тим, щоб у першому терцеті було виведене «протиріччя», а в другому — його «вирішення», синтез (думки або ж образу), закріплений заключною формулою, останнім рядком, «замком» сонета» (Г. Шенгелі).

Сонет з'являється на початку XIII ст., наприкінці XIII ст. до нього звертаються Данте і Петрарка. Починаючи з епохи Ренесансу сонет стає широко вживаним у літературі більшості країн Західної Європи.

«Кримські сонети» Міцкевича стали своєрідним поетичним експериментом, який доводив переваги сонетної форми в її і можливостях розкриття внутрішнього світу людини. Майстерність, з якою польський поет володіє формою сонета, викликала загальне захоплення і велику кількість наслідувань, а Пушкін, вражений досконалістю сонетного циклу Міцкевича, поставив його в один ряд з такими визнаними майстрами сонетної форми, як Данте, Петрарка та Шекспір.

Новаторське значення «Кримських сонетів» полягало і в тому, що вони вводили в польську літературу новий різновид пейзажної лірики, поєднаної з філософськими роздумами і поглибленим описом душевних переживань людини, новий романтичний образ ліричного героя-мандрівника, екзотичний колорит мусульманського Сходу, численні образи та мотиви західноєвропейської романтичної поезії, прийоми та принципи побудови літературного твору, притаманні поезії романтизму.

№ 4 «Буря», № 6 «Бахчисарай», № 8 Гробниця Потоцької», № 14 «Пілігрим». Мотив єдності природи й людини. Патріотизм і ностальгія за далекою батьківщиною як провідний настрій «Кримських сонетів»

Сонет № 1. АКЕРМАНСЬКІ СТЕПИ

Пливу на обшири сухого океану.
Як човен, мій візок в зеленій гущині
Минає острови у хвилях западни,
Що ними бур'яни підносяться багряно.

Вже морок падає. Ні шляху, ні кургана...
Шукаю провідних зірок у вишині.
Он хмарка блиснула, он золоті вогні:
То світиться Дністро, то лампа
Акермана.

Спинімось! Тихо як!.. Десь линуть
журавлі,
Що й сокіл би не взрив,- лиш чути, де
курличе.
Чутно й метелика, що тріпається в млі,

І вужа, що повзе зіллями таємниче...
Я так напружив слух, що вчув би в цій
землі
І голос із Литви. Вперед! Ніхто не кличе.

Переклав М.

Рильський

Сонет № 4 Буря

Вітрила зірвано, ревіння, шум завії,
Тривожні голоси і помп зловісний рик,
Із рук матросових останок линви зник,
Згасає сонця диск - і гаснуть з ним надії.

В тріумфі бурянім, серед шумливих стін,
Що вгору зносяться в безумній
круговерті,
Ступив на корабель жорстокий геній

смерті,
Як воїн, що іде на приступ між руїн.

Півмертві там лежать; той руки он
ламає,
А той товаришам прощання посилає,
Той ревно молиться, щоб гибелі втекти.

Один лиш із гурта - самотній чужаниця -
Гадає: щастя той у світі міг найти,
Хто друзів має ще, хто може ще молиться.

Сонет № 6 Бахчисарай

Великі та німі Гіреїв двір і сад!
По ганках, що мели покірних баш
тюрбани,
Через потуги трон і любощів дивани
Літає сарана, повзе холодний гад.

Повився темний плющ і дикий виноград
По вікнах, по стіні подобою альтани.
Руїна - пише тут на мурах гість
незнаний,
Як Валтасарові, на віковичний згад.

А в залі ще стоїть окраса мармурова:
Гарему то фонтан. Сльоза його перлова
Спадає по сльозі і промовля щомить:

"О де ви, де тепер, любов, могуття й
славо,
Що мали у віках сіяти величаво?
Ганьба! Немає вас, а джерело дзвенить".

Сонет № 8 Гробниця Потоцької

Зів'яла ти в краю, заквітчанім весною,
Трояндо молода, бо линули в імлі
Від тебе юні дні, злотисті мотилі,
І спогадів черву лишали за собою.

Чому так світяться громадою ясною
Зірки, до польської обернені землі?
Чи то не погляд твій, в печалі, у жалі,
Сліди повипікав огненною сльозою?

О полько! Як і ти, я вмру на чужині.
Хай приязна рука мене хоч поховає!
Тут мандрівці ведуть розмови негучні,

І вчую я слова, що чув у ріднім краї,
Поет, складаючи тобі на честь пісні,
Побачить гроб і мій - для мене заспіває.

Сонет № 14 Пілігрим (Мандрівник)

Країна розкоші прослалась підо мною,
Вгорі - блакить ясна, тут - лиця чарівні.
Чому ж у дальній край так хочеться
мені,
Чом ще за дальшою я плачу давниною?

О Литво! Шум лісів, породжених тобою,
Миліший, ніж Байдар всі солов'ї гучні,
І більше я радів твоїй трясовині,
Як цим шовковицям з їх ніжною красою!

На лоні красоти, серед казкових див,
Чом лину сердцем я до молодого ранку,
До тої, що колись так ніжно полюбив?

В краю, заказанім для мене, ти, коханко,

Як ходиш по моїх недавніх ще слідах,
Чи згадуєш мене хоч іноді в думках?

Сонет. БАЙДАРИ

Жену вперед коня, щоб линув, ніби птах;
Ліси, яри, шпилі біжать назустріч оку,
Подоба бистрого хвилястого потоку,-
Сп'яніння прагну я найти у цих дивах.

Але зморився кінь. Тоді в моїх очах,
Неначе в дзеркалі, розбитім зненароку,
У час, коли туман долину вкрив широку,
Примарою встає той весь казковий шлях.

Все спить, лиш я не сплю. Вода мене
студена
В обійми прийняла. Ось чорний вал
шумить,-
Його стрічаю я, вперед простяг рамена,-

І хвиля над чолом розбилась,
клекотить...
Я жду, щоб мисль моя, як човен без
причала,
Збудилась серед вод і в забуття запала.

Сонет. АЮДАГ

Люблю дивитись я із Аюдагу скелі,
Як спінені вали біжать йому до ніг
Рядами чорними - чи, ніби срібний сніг,
На сонці виграють, мов райдуги веселі.

Штурмують міліну вони у буйнім хмелі,
Немов морських потвор іде страшний
набіг;
Здобудуть - і назад одходить військо їх,
Корали й перли нам лишивши на
тарелі.

Твоя подоба це, поете молодий!
Так грізних пристрастей бушує буревій;
Та ліру ти підняв - і в серці супокій.

Навала відійшла по довгій обороні,
Безсмертні лиш пісні зронивши в час
погоні.
За них віки тобі вінком прикрасять
скроні.

Переклав М. Рильський